

Peyzaj Mimarlığı

IV. Kongresi

21-24
Ekim
2010
Selçuk/İZMİR

BİLDİRİLER KİTABI

planlama
tasarım
onarım
yönetim

açılımlar

SELÇUKLU SONRASI ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNDE YEŞİL ALANLARIN KENTLEŞMEDEKİ YERİ

Ömer Atabeyoğlu* Hilal Turgut Ashhan Erdoğan*****

**Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 0442 2312602,
atabey6@hotmail.com*

***Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 0466 215 10
40/1122, hilalturgut_25@hotmail.com*

***Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 0466 215 10
40/1161, easli38@hotmail.com*

Türkler'in Anadolu'ya girişleri kentleşme açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Göçebe hayattan yerleşik hayata geçme uzun bir süreç almıştır. Bu süreç kentsel kültürün şekillenmesinde oldukça etkili olmuş ve kendilerine özgü kent sistemleri oluşturmuşlardır. Türk kent kültürü ve mimarisi; Selçuklu ve Osmanlı döneminde önemli aşamalar kazanmıştır. Geleneksel kent dokusu; bölgesel, iklimsel ve siyasi hareketlilik gibi etkenler ile şekillenmiştir. Bursa sokakları, Kastamonu evleri, Malatya parkları vb. gibi kimliklerle Anadolu kent mimarisinin çeşitlendiğini ve zenginleştiği görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Anadolu Türk kentlerindeki yeşil alanların; kent kültüründeki ve kentsel yapının değişiminde ki rolünün ortaya konmasına yardımcı olmaktır. Bu amaçla yapılan çalışmada bazı mahalle dokuları, mesire alanları, koruluklar, halka açık parklar, saray, köşk, yalı, kasır ve konak bahçeleri, avlular gibi yeşil alanlar değerlendirmeye alınmıştır..

Anahtar kelimeler; Kent, Osmanlı, Selçuklu, Yeşil alan, Anadolu

PLACE of GREEN AREAS in URBANIZATION ANATOLIAN TURKISH CULTURE AFTER SELJUKS

Entrance of Turks in Anatolia is an important breakthrough for urbanization. It took a long time for them to settling life from a migratory life. This process was very effective on the formation of urban culture and their unique urban systems were established. Turkish urban culture and architecture passed through important stages during Seljukians and Ottoman times. Traditional urban tissue was shaped by the effects such as regional, climatic and political movements. It can be seen that Anatolian urban architecture was diversified and enriched with the identities such as streets of Bursa, traditional houses of Kastamonu, Malatya parks. The aim of present study is to help bring about the role of green areas in Anatolian Turkish urban culture and change in urban structure. With this aim, tissues of some neighborhoods, recreational areas, urban forests, public parks and the gardens of palaces and some important public houses (such as köşk, yalı, kasır and konak) and their courts are evaluated.

Keywords; Urban area, Ottoman, Seljukians, green area, Anatolia

GİRİŞ

Kent, “sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, az sayıda kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere göre nüfus ve yapı sıklığı yönünden daha yoğun olan yerleşme birimi (Yücel vd. 2008)” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan yola çıkarak, pek çok alanda, pek çok fonksiyon ile her yaştan, her cinsiyetten, her sosyal ve kültürel yapıdan kentliye hizmet veren böylesi kozmopolit bir oluşumun her şeyden bağımsız, gelişen ve değişen dünyadan, artan taleplerden, insanlardan etkilenmeden süre gelmesi mümkün görülemez.

Adına kentli denilen, bir kentin doğmasının, sonrasında da varlığını devam ettirmesinin temel nedeni insanoğlunun talepleri ve beklentileri ile sürekli bir evrim içerisinde olan kent, hızla gelişip değişen dünyaya, artan taleplere, zamanın zorunlulukları ve getirdiklerine, kentlinin barınma, eğitim, ticaret, ulaşım, güvenlik gibi ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve uyum sağlayabilmek için sürekli gelişip, değişmek zorunluluğundadır. Tüm bunlara uyum sağlamaya çalışıp, kentlinin ihtiyaçlarına ve çağın gereklerine yetişebilme çabası içerisinde kent tek başına karar verici değildir. Kent, tüm bu değişim süreci içerisinde, kendisini oluşturan toplumun tarihi geçmişi ve kültüründen etkilenir ve hatta yönlendirir.

Bireyler, ister bulundukları yerde, ister gittikleri kentte kendi kültür, inanç ve yaşam anlayışlarını da beraberlerinde götürür ve yaşatırlar. İnsanlığın doğası ve temel ihtiyacı olan bu özelliği kentlerin oluşmasında, değişiminde, yani dünü, bugünü ve geleceğinde en etkin faktördür. Bu faktör, dünyanın her yerinden farklı kültürlerin farklı karakterlerde, farklı imajlarda, harklı ihtiyaçları karşılayan kentleri oluşturmaya neden olmuştur. Böylece her medeniyet kendi kültür ve inançları, kendi doğruları, hayat anlayışları, yaşam tarzları, sosyal yapıları, gelenek ve adetlerine, atalarından ve tarihlerinden kendilerine kalan miraslar üzerine temellendirdikleri prensipler ile kendi kentlerini kurmuşlar veya gittikleri yerleri bu anlayışlarına göre şekillendirmişlerdir. Bu nedenle de kültürden kaynaklanan etkilerle kentler fonksiyon ve estetik yönünden mimari, planlama ve tasarım açısından farklılıklar göstermiş, mimari akım ve şehircilik stilleri de bu ihtiyaçlara binayen ortaya çıkmıştır.

Kentin işlevi ve karakterine yansıyan tüm bu ilişkiler kentlerde önemli etkilere sahip yeşil alanları da etkilemekte ve yönlendirmektedir. Yeşil alanlar kentlerde aktif ve pasif olarak yer alır ve değerlendirilirler. Yeşil alanların her kültür ve medeniyette kentin estetiği, rekreasyon gereği ve fonksiyonuna ilişkin kullanımları mevcut ve benzer olmakla birlikte, yeşil alanın değerlendirilme şekli, yüklendiği işlev ve tasarım ilkeleri bazında farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Medeniyetlerin kültürleri, kültürel gerekler, örf ve adetler, dini inançlar, sosyal ve ekonomik yapı yeşil alanları kendince şekillendirmekte ve kentlinin isteklerini karşılar formalara dönüşmektedir.

Kimi kültürlerde dini inançlardan kaynaklanan mahremiyet isteği yeşil alanların kullanımı sınırlandırıp yeni boyutlar kazandırmışken, kimi medeniyetler güvenlik endişeleri, kimileri de felsefe, ihtişam, otorite, doğa özlemi, Allaha yakınlaşmak ve cenneti tasvir etme isteği ile yeşil alanları şekillendirmişlerdir.

Anadolu Türk Kentlerinde Kentleşme

Türkler tarih boyunca sürekli fetihler ve savaşlarla iç içe oldukları için sıfırdan itibaren planlı ve düzenli kentler oluşturmamışlardır. Türkler de kentler uzun süreler boyunca sadece korunma ve barınma gibi işlevleri olan yerler olmuştur. Sürekli yeni yerler fethedip,

feth edilen yeri imarlaştırma ve oraya yerleşme düşüncesi sürekli bir faaliyeti gerekli kılmış, bu da dünya düzeni yerine oturana dek planlı kentlerin oluşumunu yavaşlatmıştır.

Aru (1998)'e göre; şehircilik tarihi incelendiğinde, kent dokularının biçimlenmesinde iki ana düzen eğilimi hakimdir. Bunlardan biri geometrik olmayan, organik bir oluşum sonucu ortaya çıkan 'ritmik düzen', ikincisi ise geometrik biçimlenmeye dayalı 'metrik düzen'dir. Geleneksel Türk yerleşmeleri serbest düzende biçimlenmeleri ve organik bir süreç sonunda oluşmaları nedeniyle ritmik bir düzen içindedir (Bozdoğan 1998).

Anadolu-Türk kenti" kavramı ile anlatılmak istenen, Anadolu'da Selçuklu egemenlik döneminde Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm kentleşme-kentileşme deneyimleri ile Anadolu'da devralınan Bizans kültür mirası üzerinde örgütlenen, Türk yönü hakim kentsel mekân organizasyonlarıdır (Özcan 2006).

Tükler'de kentler pek çok medeniyetin kent anlayışına kıyasla, belirli geometrik ve simetrik planlamaların dışında son derece organik bir yapı içermektedir. İnformal sirkülasyonlar, dar sokaklar, bahçeli ve avlulu tek veya iki katlı evler doğanın sadeliği ve doğayı arayışın bir simgesi gibidir. Türk kentleri bir merkez çevresinde ancak organik düzende ve hane hane eklenerek büyür. Bu merkez bazen bir meydan, bazen bir çeşme, ama çoğunlukla ya bir kale ya da bir ibadethanedir. İleriki aşamalarda bu birimlerin çevresi veya yakınlarında pazarlar, ticarethaneler gibi oluşumlar yer almaya başlayarak kentin merkezini meydana getirirler. Türk kentleri mahalle birimlerinden teşkil olan ve mahalle fikri ile kurulan bir kent modelidir.

Özdeş (1986)'ya göre; geleneksel yerleşimde mahalleler, nadir olarak düzlük üzerine kurulmaktadır. Mahalleler imkan oldukça az veya tercihen fazla eğimli arazi üzerine kurulmuştur. Bunun sayesinde her türlü sulara doğal bir akıntı imkanı verilmiş, evlerin mümkün olduğunca çok güneş almalarına imkan sağlayacak yönlendirme yapılmıştır (Kaygusuz 1993).

Aru (1998)'e göre; iklim koşullarının geleneksel Türk kentlerine etkisini

- Çok sıcak ve soğuk iklimlerde; sık, kendi içine kapalı, yoğun dokular,
- Ilımlı normal iklimler; seyrek, açık ve az yoğun yapı adaları içinde, büyük boşlukları olan kent dokuları şeklinde iki grupta toplamıştır.

Ayrıca, kurak ve sıcak bölgelerin kenti kendi içinde bir dünya oluşturur. İçine dönük, çeşmesiyle, ağacıyla, gölgeliğe sığınmış bir dünya. Mutedil bölgelerde ise, ev güneşe açılır, yağmura kapanır, soğuğa karşıda korunma çareleri arar. Sıcak ve soğuk iklim koşullarının hakim olduğu bölgelerde konutlar birbirlerini korumak amacıyla yoğunlaşmıştır. Ilıman iklim bölgelerinde ise böyle bir biçimlenmeye ihtiyaç duyulmamış, daha seyrek bir doku oluşurken, iklimin etkilerinden korunma konut düzeyine inmiştir (Bozdoğan 1998).

Küçükerman (1996)'a göre; geleneksel Türk kentlerinde sokaklarda genellikle ağaç yoktur. Ancak mahallelerdeki çeşme meydanlarında, camilerin ve kamu yapılarının çevresinde ağaç bulunur. Buna karşılık konutların bahçe ve avluları çeşitli bitkiler ve ağaçlarla doludur. Bunun nedenlerinden birisi Türk insanının doğadan kopmak istememesi, bir diğeri de kadının bütün gün evde bulunmasıdır. Bu yüzden doğa evin içerisinde yaratılır. Bektaş (1996)'a göre; geleneksel konutlarda bahçe avuç içi kadar da olsa mutlaka bir iki ağacı, yeşil bitkileriyle bir doğa parçasıdır. Bahçelerde elden geldiğince çok meyve ağacı vardır. En sıkışık yerleşmelerde bile bir kaçtane de olsa bahçede veya avludaki ağaçlar tüm kente yeşil bir görüntü sağlar (Bozdoğan 1998). Türk evinin bahçe içindeki oluşumu mahallelere

yeşillik kazandırmaktadır. Bu nedenle Türk mahalleleri ağaçlar arasına serpiştirilmiş evler ile bahçe şehir özelliği taşımaktadır (Kaygusuz 1993).

Tarhan (1998)'e göre; Türklerin bahçeye olan ilgileri göçebelik dönemlerine kadar uzanmakla birlikte, gerçek anlamda bahçeler üzerine olan eğilimleri ilerleyen zamanlarda, yerleşik düzene geçildikten sonra ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun kendine özgü iklimi, coğrafi özellikleri, toprak verimliliği ve farklı birçok bitkinin yetişmesine olanak tanınması, Türk bahçesi stiline oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. Ancak zamanla tam oturmuş bir bahçe stili oluşmamasından dolayı, tasarlanan bahçeler tarih içinde sürekli değişime uğramış, batının etkisiyle zamanla Türk özelliklerini yansıtan bahçeler ortadan kalkmaya başlamıştır. Kayakent (1999)'a göre ise; suyu, meyvesi, yeşilliği, serinliği ve huzur vericiliği ile karakterize edilen "Cennet Bahçesi" ideali, Türk Bahçesinin doğayla hem formal hem de informal ilişkilerinin biçimini saptamada önemli etkenlerden birisi olmuştur (Şahin ve Erol 2009).

Eski Türk mahallesinde genellikle kentin ortak ağaçlandırma alanı bulunmaz, fakat ev bahçeleri, yaşıntının kapalı bir ortamda sürdürülmesi ve doğanın evin içinde yaratılmasından dolayı, değişik ağaç ve çiçeklerle doludur. Şehirlerin çoğunlukla kenar kesimlerinde rastgele ağaç topluluklarının oluşturduğu koruluklar, mesire için önem verilen yeşil alanlardır. Koruluklar, aynı zamanda halka açık parklar şeklinde görev yapmıştır (Yeşil 2003).

Türkler yeşil alanları belirli kalıplara ve şekillere sokmaktan ziyade doğal haliyle, doğadaki şekliyle değerlendirmişlerdir. Bu nedenle aslında Türk bahçeleri, yeşil alanları bir sistematik çerçevesinde tasarlanmış hizmete özel mekânlar olmasının dışında doğal mekânlara adapte edilmiş fonksiyonları içerir. Avcılık, gezinti, oturma, spor, doğayla başbaşa kalma ve seyirlik mekânlar yeşil alanların en önemli kullanımlarıdır.

Selçuklu Dönemi Anadolu Türk Kentlerinde Yeşil Alan Kullanımları

Selçuklu döneminde kentler, Orta Asya Türk ve İran Türk İslam yerleşik/ yarı yerleşik yaşam kökeninden gelen ve Türk İslam toplumunun geleneksel, sosyokültürel ve siyasal/yönetimsel durumuna göre Anadolu'nun coğrafi koşullarında şekillenmiştir. Selçuklularda kentlerin modelleşmesinde askeri/siyasal politikalarla ve tarıma dayalı ekonomi politikalarının etkisi büyüktür.

(Braudel 2004)'e göre Selçuklu döneminde Anadolu kentleri fiziksel olarak daha çok surlarla çevrili "Kapalı kent" olarak tanımlanan modele benzer bir mekânsal kurguya sahiptir. Ayrıca Alâaddin Keykubad ile İzzeddin Keykavus arasında Kayseri ve daha sonra Ankara'da geçen taht kavgasında anlatılan mekânsal tasvirler söz konusu kentlerin tamamen surlar içinde olduğunu ve kent dışında hiçbir yapılaşmanın bulunmadığını düşündürmektedir. Selçuklu döneminde kentin yerleşim alanının tamamen surla çevrili alan içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Özcan 2005)

Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin fiziksel olarak daha çok surlarla çevrili "Kapalı kent" olarak tanımlanan modele benzer bir mekânsal kurguya sahip olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, "kapalı kent" modeli dışında kalan kent modelleri üç başlık altında toplanabilir:

- göçebe yaşam kültüründen gelen, geleneksel yaşam biçimini koruyan ve mekânsal anlamda kent yaşamına katılmak yerine tutunmak felsefesini benimseyerek, kent yakınında yerleşme eğiliminde olan Türkmenlerin yoğun olarak yerleştiği ve özgün coğrafi koşulların kentsel gelişmeyi biçimlendirdiği/ sınırladığı Amasya ve Tokat gibi kentlerde

- askeri-stratejik koşullar ve Türk-İslâm kolonizasyon olgusunun mekânsal organizasyonlar üzerinde temel belirleyici olduğu Tunguzlu, Ankara, Çankırı gibi Uc kentlerinde
- siyasal-yönetmel merkez işlevine sahip Konya ve Kayseri gibi kentlerde farklı modeller ortaya çıkmaktadır (Özcan 2006).

Kentler arası mekânsal farklılıklar, Konya ve Kayseri'nin Selçuklu dönemi boyunca üstlenmiş olduğu askeri-siyasal yönetim merkezi işlevi ile Sivas kentinin milletlerarası ticaret merkezi işlevi gibi kentsel işlev farklılıklarının, dönemin kentsel mekân organizasyonları ya da kent formu üzerindeki etkilerini göstermektedir (Özcan 2005).

13.yy'da Selçuklu eserlerine bakıldığında Selçuklularda yeşil alan kavramına rastlanamamakta ve temel bilgilere ulaşılammamaktadır. Fakat Selçuklu dönemi yerleşim dokusu incelendiğinde çok sayıda bağ, bahçe ve tarlanın bulunduğu ya da başka bir ifadeyle kentlerde sur içinde tarımsal üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Selçuklu dönemi kentlerindeki konut tipolojilerinin, bir ya da iki katlı ve tarımsal üretime elverişli nitelikte tek ailelik bahçeli konutlardan oluştuğu, dolayısıyla yerleşim dokusunun seyrek olduğu veya kentsel alan içinde yoğun bir yapılaşma dokusu olmadığı düşünülmektedir. Selçuklu dönemine tarihlenen konut tipolojilerinin ya da mülkiyet deseninin belirlenmesi mümkün olmamakla birlikte, Selçuklu döneminden miras kalan kırsal ve kentsel alanlardaki konut işlevine ayrılmış köşk yapılarının, Selçuklu dönemi konut tipolojisinin belirlenmesinde temel belirleyici olabileceği de kabul edilebilir. Buradan hareketle Selçuklu dönemi kentlerindeki konut tipolojilerinin, bir ya da iki katlı ve tarımsal üretime elverişli nitelikte tek ailelik bahçeli konutlardan oluştuğu, dolayısıyla yerleşim dokusunun seyrek olduğu veya kentsel alan içinde yoğun bir yapılaşma dokusu olmadığından geniş yeşil dokuların olduğu düşünülebilir (Özcan 2005).

Anadolu Selçuklu Türkleri, herhangi bir mevsimi en güzel biçimde kullanma ve algılama olanağı yaratan alanlarda saray inşası için titizlik göstermişlerdir. Bu alanlarda ziyafet, şölen sofraları kurmuşlar ve dış mekânda devlet yönetimi eylemlerinin yer aldığı 'Cennet Bahçelerini' düzenlemişlerdir (Özcan, 2000).

Sonuç olarak Anadolu Selçuklu döneminde savaşlar, fetihler ve göçler nedeniyle yeşil alan olgusu sınırlı kalmıştır. Yeşil alan kullanımları estetikten daha çok fonksiyonel yönde, ihtiyaçların karşılanması doğrultusunda ya tarımsal ya da saray bahçelerinde devlet yöneticilerinin ihtişamını ifade edecek ve zevklerine hitap edecek bahçe düzenlemelerinden ibarettir. Ayrıca Anadolu'daki Selçuklu ve Artuklu eserlerine bakıldığında mimari çizgilerde avlu sisteminin ortak olduğu görülmektedir. Bu alanların birer aktif yeşil alan olarak kullanılma ihtimalinin de yüksek olduğu unutulmamalıdır. Anadolu Selçuklu yerleşimleri olan, Erzurum, Kayseri, Konya, Alanya, Antalya, Sivas yerleşimlerinde aynı avlu sisteminin mevcut olduğu günümüze kadar gelen eserlerden görülmektedir.

Osmanlı Dönemi Anadolu Türk Kentlerinde Yeşil Alan Kullanımları

Geleneksel Osmanlı dünyası için yeşil alan kavramının ağırlıklı olarak açık bir sahayı ya da tasarlanmamış doğal yeşil alanı tanımladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda modernleşme hareketlerinin her alanda hissedildiği II. Meşrutiyet'e kadar doğal olarak bir park kavramından söz etmek mümkün değildir. XVII. yy. kadar İstanbul'un etrafında oluşturulan bütün mesire alanlarının aslında padişah için düzenlenmiş av bahçeleri ile saray görevlilerinin köşklerini içeren alanlar olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde İstanbul'un fethinden önce çeşitli kaynaklardaki bilgiler, çok da sınırlanmamış meyve bahçeleri, dutluklar ve büyük ölçüde mezarlıklar benzeri, tasarlanmamış yeşil alanların

kendine özgü bir kullanım pratiği içinde değerlendirildiğini göstermektedir. Açık alanların kısmen de olsa aynı işlevle kullanılmalarından dolayı doğal olarak bu dönemde bir park kavramından ve bunun kullanımından söz etmek mümkün görünmemektedir (Gürkaş, 2003).

Osmanlı kentlerinin çoğu eski yerleşim birimleri üzerine kurulmuş kentlerdir. Dolayısıyla kent oluşumunu etkili olan ilk unsur kentlerin üzerine yerleştiği eski yerleşimlerdir. Bir diğer unsur da Osmanlı toplumunun kaçınılmaz olarak göçebe kültür geleneğine sahip olmasıdır ki bu da onları özellikle yerleşik toplumlar başta olmak üzere diğer kültürlerden farklılaştıran bir unsurdur. 1299'da yerleşik hayata geçene kadar ihtiyaçları genellikle geçici olan bir toplumun mimarlık ve kent anlayışı da doğal olarak bunu yansıtabacaktır. Diğer unsurlara gelince bunların içinden İslam geleneği, Osmanlı İmparatorluğunun fetihlere bağlı gelişme politikası ve Selçukluların kent geleneği de kent yapısının oluşumunu etkileyen önemli unsurların başında gelmektedir (Akgün, 2005).

16. yy.dan önce Osmanlı kentleri iç içe iki surla çevrili yerleşmelerdir. İçteki surun çevrelediği alanda yöneticiler yer alır. Surlar arasındaki kısımda ilk kuşak, zanaatçılar ve yüksek devlet görevlilerine ayrılmış olup işyerleri de buradadır. Kentin geri kalan kısmı, farklı etnik ya da dinsel gurupların toplu halde yerleştikleri alanlardır. Dar sokaklı, iç avlulu veya bahçeli dışa kapalı ahşap evlerden oluşan bu sık dokulu yerleşmenin her mahallesinde bir merkezi cami, mescit ve tekke yer alır. Surların dışındaki ilk kuşakta da ticaret etkinlikleri bulunur. Çarşılar ve gezginlerle tüccarlara hizmet eden kervansaraylar bu alanlardadır. Çiftlikler ve tarım alanları ise en dış kuşağı oluşturur. Genel olarak bakıldığında Osmanlı kenti herhangi bir düzenin, yol ağı ve meydanların olmadığı dağınık rastlantısal dizilmiş, yeşil bitki alanlarını çevreleyen ahşap ev topluluğu ve bunların arasında ticaret yapıları ve külliyelerin yer aldığı yığılma havası içinde bir kent özelliği göstermektedirler. Osmanlı kentinde sokak ve meydan kent planlamasında çok dikkate alınmamıştır. Yeşil alanlar ise evlerin bahçelerinde toplanmış durumdadır. Cami avluları, çeşme meydanları dışında kent sokaklarında ağaç bulunmaz (Akgün, 2005, Kuban, 1995, Erzen, 1991) 16.yy.'ın ortalarında saray bahçeleri dışında padişaha ait olan has bahçeler ise, düzenlenmiş yeşil alanların ilk örneklerini oluşturmaktadır. Boğaziçi, tatil günlerinde halkın piknik yaptığı, denize girdiği, eğlendiği bir sayfiye yeri olarak kullanılmıştır. Bunların yanı sıra korular, bostanlar ve mezarlıklar da halkın kullandığı açık alanlardır. Padişah şenliklerinin düzenlendiği Sultanahmet'teki At Meydanı ise, tek meydan örneğidir (Erdönmez ve Ünlü, 2009)

Modernleşme hareketlerinin her alanda hissedildiği XVII. yy. kadar İstanbul'un etrafında oluşturulan bütün mesire alanlarının aslında padişah için düzenlenmiş av bahçeleri ile saray görevlilerinin köşklerini içeren alanlar olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde İstanbul'un fethinden önce çeşitli kaynaklardaki bilgiler, çok da sınırlanmamış meyve bahçeleri, dutluklar ve büyük ölçüde mezarlıklar benzeri, tasarlanmamış yeşil alanların kendine özgü bir kullanım pratiği içinde değerlendirildiğini göstermektedir. Açık alanların kısmen de olsa aynı işlevle kullanılmalarından dolayı doğal olarak bu dönemde bir park kavramından ve bunun kullanımından söz etmek mümkün görünmemektedir (Gürkaş, 2003).

Sultan II Beyazıt'ın Edirne'de kurduğu akıl hastanesinde bir büyük bahçe ya da park yaptırdığı, burada çeşme, kaynak, havuz ve kubbeli şadırvanlarla sudan çok yararlanıldığı bilinmektedir. Ancak bu dönemde, bahçe sanatında açık bir gelişme görülmemektedir. Yalnız saraylarda kurulan iç bahçelerde (avlu bahçelerinde) bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı devrinde Fetih'ten sonraki yükselme döneminde (1453-1703), bahçe

sanatında oldukça belirgin bir ilerleme vardır. Bu dönemin en önemli yapıtları arasında Topkapı ve Üsküdar sarayları ve bahçeleri dikkat çeker. Bu bahçelerde Rönesans ve Barok bahçe stillerinin aks ve bakışımı görülmez; sadelik ve yararlılık ön planda tutulmuştur (Yaltrık ve ark., 1997).

18. yy da kentsel yaşamın ve özel yaşamın bilinmeyen boyutlarını keşfeden Osmanlı burjuvazisi okuma, eğlenme, yemek yeme, gezme, ortam değiştirme, barınma ve estetik gibi pek çok konuda yeni lüksler edinmekteydi. Kağıthane Vadisinde Sadabad, adında yeni bir yerleşme bölgesi yaratıldı. Doğal çevrenin kullanıldığı büyük bahçelere yapay akarsular ve göletler eklendi, Karadeniz kıyılarından getirilen yetişkin ağaçlar dikilerek yüzyıllarca anılan yeşil alanlar oluşturuldu (Wallace, 2007). Bu düzenleme sırasında Kağıthane Deresi'nin mecrası değiştirilerek batıya alınmış, derenin bir kısım suyu yeniden düzenlenen bir kanal sistemine bağlanmıştır. Raşidi Tarihi'ne göre Damat İbrahim Paşa 500-600m. Uzunluğunda ki bu kanalın (Cedvel-i Sim) iki tarafına mermer rıhtımlar yaptırmıştır. Bir noktada genişleyen kanallar bir havuz oluşturmaktaydı, bu havuza, daha yüksekte gelen kanalın suları çağlayanlar şeklinde dökülüyordu. Etraflarında ağızlarından sular akan ejderha heykelleri bulunan havuzun bir kenarında otuz sütuna oturan Çağlayan Kasrı yapılmıştır. Ne var ki Osmanlı tarihinde Kâğıthane dışında havuzlu büyük bahçe düzenlemelerine- Yıldız bahçelerinin 19. yy. sonundaki düzenlemeleri dışında rastlayamıyoruz. Başka bir deyişle Osmanlı tarihinde Fransız bahçelerinden esinlenen büyük bahçe tasarımı bir daha yenilenmemiştir. Kâğıthane bir soylular mahallesi görünümünde olmasına rağmen İstanbul halkı için bir mesire alanıdır. 1722-30 arasında yapılan bu kentsel boyutlu düzenleme ve Sadabad Kasrı büyük meydan çeşmeleri ve Şehzadebaşı'nda Direklerarası ve Bab-ı Hümayun Çeşmesi, Osmanlı tarihini ilk önemli kentsel düzenleme aşamasını temsil eder. Bunu izleyen kentsel düzenleme III. Selim döneminin Selimiye Kışlası ve Selimiye Mahallesinin tasarımıdır. (Kuban, 2007). Melling'in (1969) 1805 öncesine ait olduğu anlaşılan gravürlerinde, Selimiye'nin batı ve doğu taraflarında yerleşim bulunmadığı görülmektedir. Günümüzdeki Selimiye Mahallesinin bitişik komşusu olan İhsaniye Mahallesinin bu tarihlerde henüz Selimiye'ye ulaşacak kadar genişlemediği anlaşılmaktadır. Melling'in gravürleri, Selimiye yerleşim alanının, planlı olarak boşaltılan ve görece olarak boş kabul edilebilecek bir araziye, tasarlanarak yerleştirildiğini göstermektedir. Yapıldığı zamanın koşulları göz önünde tutulduğunda, Selimiye yerleşim alanının, birden fazla mahalleyi barındırdığı anlaşılmaktadır. İzgara planlı kent dokusunun III. Selim döneminden kaldığını kanıtlayan hiçbir belgeye ulaşamamasına rağmen, bölgenin kentsel planlama ilkelerini taşıması, Selimiye'yi Osmanlı'nın tarihi bilinen ve planlanarak uygulanan ilk kentsel ölçekli tasarım örneği konumuna getirmektedir. Çok geniş yol aksı ile dikkati çeken mahalle zamanla değişime uğramış günümüzde 4-6 katlı apartman blokları ve yapı adalarının iç kısımlarında iç bahçeler oluşturmuştur.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra İstanbul, Avrupa tarzı belediyeçiliğin ve 19. yy batı tarzı kent planlamasının etkilerinin görüldüğü bir yer durumuna gelmiştir. Kent kenarındaki mezarlık alanlarının kentin ortasında kalması ile beraber bu alanlar boşaltılarak Batı tarzında parkların yapımına başlanmıştır. Taksim'deki eski Katolik mezarlığı yerine klasik üslubun prensiplerine uygun olarak tasarlanmış parklar yapılmıştır. Taksim Kışlası'nın yanında yapılan ilk park olan Taksim Bahçesi ile Pera hareketli bir eğlence merkezi haline gelince, Tozkoparan'daki Müslüman mezarlığının bir kısmı da Tepebaşı Bahçesi haline getirilmiştir (Altın, 2008).

Kentleşme açısından en yoğun değişimler doğal olarak imparatorluğun başkenti olan İstanbul'da görülmüştür ve en çok hakkında bilgi edinebildiğimiz şehir İstanbul'dur. Genel

olarak yeşil alan kavramına bakıldığında yukarıdaki sayılan bahçelerin yanı sıra Topkapı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Sarayı gibi önemli saray bahçeleri, kasır bahçeleri ve sayıları yüzleri aşan yalı bahçeleri yeşil alan dokusu içerisinde en büyük paya sahip olan alanlar olmuştur. Ancak Anadolu'da da İstanbul'daki değişimlerin yansımalarına rastlanılmaktadır. Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan 1453 yılına kadarki dönem boyunca farklı başkentlerinin olması ve şehzadelerin Anadolu'da görevli olmaları barındıkları illerin yeşil alan potansiyelini artırmıştır. Şehzadelerin avcılık merakı, bağlık bahçelik alanlara önem vermeleri kent yeşil dokusuna olumlu etkiler yapmıştır. Özellikle Malatya bu yönü ile bahçeler şehri olarak adlandırılır. Osmanlı dönemi Anadolu kentlerine bakıldığında yerleşimde en önemli etkenin iklim olduğu gözlemlenmektedir. Topografyaya göre konumlandırılan şehirlerde Erzurum sokaklarında görüldüğü gibi gerek güneş ışığından en yüksek düzeyde yararlanma eğilimi gerekse Urfa sokaklarında görüldüğü gibi sıcaklığın derecesini düşürebilmek için yüksek duvarlar kullanılarak dar sokakların gölgelik mekanlara dönüştürülebilmesi gibi tasarımı yönlendiren etkenler olmuştur. Osmanlı Anadolu kentlerinde yeşil alanların büyük bir kısmını oluşturan bahçeler bahçelerin duvarlarından dışarıya doğru taşan ağaç dalları ve çiçekler bahçelerin içerisinde havuz ve ya çeşmeler, üç yol ağzlarında mahalle ve şehir meydanlarında tabiat abidesi olacak nitelikte ağaçlar kentsel doku içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Genellikle küçük müstakil evlerin vücuda getirdiği diziler arasındaki yaya yolları, çocukların oyun alanları olarak özel bir değere sahip olmaktadır (Tanpınar, 1946, Cansever, 1994, Kuban, 2007). Ayrıca Osmanlı döneminde mesire yerleri önemli rekreasyon alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek İstanbul gerekse Anadolu'nun diğer kentlerinde kentlere yakın mesafelerde mesire alanları görülmektedir. Örneğin Tanpınar, 1946, Karatepe, 1999'a göre; Erzurum kentinde bahar geldiğinde halk çadırlarıyla Ilıca Hasankale gibi mesire yerlerine giderdi. Kayseri'de halk yeşil alan ihtiyacını şehir dışındaki bağ ve bahçelerde karşıladı. Ayrıca Karpuzatan, Pervane Yazısı, Keykubat Gölü gibi Akarsu ve Kaynakların çevresindeki yeşillikler piknik ve mesire yeri olarak kullanılırdı.

Osmanlı kentlerinde pasif yeşil alanlar olarak karşımıza çıkan mezarlıklar, hemen hemen her şehirde özel bir mekan olarak karşımıza çıkmasına rağmen Karadeniz bölgesinde geleneksel mimari ile bir bütün olarak görülmekte her ev bahçesinde küçük bir aile mezarlıklarını oluşturulmaktadır. Karadeniz'in bazı kırsal kesimlerinde halen bu geleneğin sürdürüldüğü görülmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Anadolu Türk Kentlerinde Yeşil Alan Kullanımları

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkemizde başlayan sanayileşmeye paralel olarak, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeler doğrultusunda kentleşme olgusunun giderek yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ülke nüfusunun yaklaşık % 18.3 ü kentlerde yaşarken 1997 yılında bu oran % 60' lara ulaşmaktadır. Ülkemizdeki hızlı, düzensiz ve çarpık kentleşme eğilimi, ekolojik temele dayanmayan planlama ve uygulamalar, pek çok sorunu da beraberinde getirmekte, insan sağlığını ve yaşam kalitesini ciddi şekilde olumsuz etkilemektedir. Böyle bir yapıya sahip kentler, insanları doğal ortamdan uzaklaştırmakta, monotonlaştırmakta, fiziksel ve zihinsel açıdan olumsuz etkilemektedir (Gül ve Küçük 2001).

Açık yeşil alan, kent dokusunun önemli temel taşlarındandır. Mevcut açık yeşil alan miktarı doğrultusunda da kentin imajı ve yaşanabilirliği artmaktadır. Ülkemizde yeşil alanlar kentsel doku içerisinde kentin nüfusuna, kimliğine, kullanım yoğunluğuna ve gereksinimlerine göre şekillenmiştir. Sanayi devrimiyle artan nüfus ve yapılaşmayla paralel

olarak yerleşim yerlerinin, nüfus ve yapı yoğunluğu arttıkça yeşil alan gereksinimi de büyümeye başlamıştır.

Ülkemizde cumhuriyetin ilk dönemlerinde henüz savaştan yeni çıkmış bir ülke ve yapısı oldukça büyük yaralar almış kentler vardır. Savaşla büyük oranda tahrip olmuş kentlerde elle tutulabilir düzeyde önemli saray ve kasır bahçeleri, önemli şahsiyetlerin evlerinin bahçeleri ile koruluklar mevcuttur. Kentli tarafından kullanılabilen aktif yeşil alanlar ise sadece mesire, gezinti ve dinlenme alanı olarak kullanılan bu koruluklar, göl ve akarsu çevreleri ve doğal yeşil alanlardır. Ağır yaralarla savaştan çıkmış kentler için ise öncelik imarlaşma olarak gündeme oturmuştur. Bu süre içerisinde yeşil alanlar geri planda kalmıştır. Cumhuriyetin ileriki zamanlarında kentler imarlaşıp, ihtiyaçlar barınma ve korunma gibi öncelikli temel ihtiyaçların dışında eğlenme, dinlenme, vakit geçirme veya kentlerin estetik gereklilikleri gibi ihtiyaçlara kaydıkça yeşil alanlar kentin fonksiyonel ve estetik bir parçası olarak yerini almaya başlamıştır.

Ülkemizde ilk olarak 2290 sayılı Yapı Yolları Kanunu ile 1933- 1956 yılları arasındaki kent düzenleme planlarında kişi başına 4 m² lik yeşil alan (koru, çayır, göl ve oyun alanları) normu önerilmiştir. 1956 yılında yürürlüğe giren İmar Kanunu ile bu hüküm kaldırılmış ve yerine plancı kendi çalışma ve kabulleri ile planlama yapılmaya çalışılmıştır. 6785 /1605 Sayılı İmar Kanunun 28. ci maddesinde açık-yeşil alan için kişi başına en az toplam 7 m² öngörülmüş olup komşuluk düzeyinde oyun ve çocuk bahçeleri (3-6 ile 7-11 yaş) 1.5 m², mahalle düzeyinde oyun ve spor alanları (11-18 yaş) 2 m², mahalle parkları 1 m², kent düzeyinde ise semt stadı 1m², kent parkları 1.5m² dir (Yıldızcı 1986).

Altunkasa (1987)'e göre; ülkemizde açık ve yeşil alan konusunda uygulanan imar yasaları içindeki tanımlar özetle, "1985 tarih ve 3194 sayılı son imar yasasında açık ve yeşil alanlar aktif yeşil alanlar" ve "diğer yeşil alanlar" olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. Aktif yeşil alanları park, dinlenme alanları, çocuk oyun alanları, spor ve oyun alanlarını, diğer yeşil alanlar ise orman alanları, ağaçlanırlacak alanlar, makilik, fundalık ve çalılık alanlar, fuar, panayır ve festival alanları ile mezarlıkları içermektedir (Solguntekin 1994).

Ülkemizdeki hızlı göç, düzensiz ve çarpık kentleşme, ekolojik temele dayanmayan planlama ve uygulamalar, pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu süreç içerisinde yerel yönetimler ise bu tür yapılaşmalarla, altyapı ve yollar gibi temel sorunlarla uğraşmış, kentteki yeşil alanların korunması, artırılması gibi kavramları ikinci planda tutmuştur.

Günümüz kentlerinde genellikle nüfusun yoğun olduğu yerleşim bölgelerinde yeşil alan miktarı fazla, yerleşim alanlarının ve nüfusun az olduğu bölgelerde ise yeşil alan miktarı da azdır.

3194 sayılı İmar Kanununun, 1999 yılında çıkarılan 23804 sayılı yeni yönetmeliğe göre, belediye olan yerlerde nüfus ne olursa olsun kişi başına aktif yeşil alan miktarı (park, çocuk bahçesi ve oyun alanlarının toplamı) 10 m² olarak belirlenmiştir (Anonim 2000).

Son yıllarda kentlerde yerel yönetimler; konutlar ve yakın çevresinde küçük, yetersiz ve ihtiyaca cevap veremeyen yeşil alanlar ile kent ölçeğinde; halkın kullanabileceği büyük ölçekli mesire, piknik vb. gibi yeşil alanların oluşturulmasına yönelmiştir. Kentleşme, endüstrileşme ve kente yapılan göçler sonucunda oluşan nüfus artışı nedeniyle insanlar doğadan kopmakta, fiziksel ve psikolojik gereksinimlerine olanak sağlayacak alanların oluşturulması rantı kapısına dönüşerek, bir politika aracı olmaktadır.

SONUÇ

Yapılan çalışma ile Anadolu Türk kültüründe yeşil alan kavramı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Selçuklular döneminden itibaren yeşil alan kavramı irdelenmeye çalışılmasına rağmen gerek bu konu hakkında verilerin yetersiz olması gerekse yeşil alan ve bununla ilişkili olarak bahçe kavramının çok kısa süreler içerisinde bile değişiyor olması çalışma açısından zorluklar oluşturmıştır. Daha önce yapılan kentleşme, mimarlık ve yeşil alan çalışmaları referans alınarak oluşturulan çalışmada, Selçuklular dönemine ait verilerin çok az olması en başta sınırlayıcı etken olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak biz biliyoruz ki kentleşmedeki şekillenme sosyalleşme ile ilintilidir. Ve değişimler mutlak bir süreç gerektirir. Bu öngöründen yola çıkılarak Osmanlı imparatorluğunun ilk dönemlerine ait veriler Selçuklu dönemi hakkında da bizlere üzerinde konuşabileceğimiz bilgiler sunmuştur.

Doğal olarak yeşil alan kavramı kentleşme ve nüfus artışı ile ortaya çıkan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma konusu olarak ele alınan dönemler değerlendirildiğinde Türklerin kent kültürüne daha sonradan sahip olmaları yeşil alan kavramının da çok sonradan görülmesinde başlı başına bir etken olmamıştır. Aynı tarihlerde batı kültüründe de bir yeşil alan kavramından bahsetmek oldukça güçtür. Kaldı ki Türklerin göçebe kültürüne sahip olmaları onların her yere yurt olarak bakmalarını sağlamıştır. Savaşların bir zorunluluğu olan kaleler etrafında yerleşimler, pazar kültürü belki de ilk sistematik yeşil alanların oluşumunda etken olmuştur. Osmanlı döneminde Anadolu yerleşmelerinde en net yeşil alan verilerini batılılaşmanın etkisi ile değişen sosyal yapının bir getirisi olarak görebiliyoruz. Bundan sonraki dönemlerde elde edilen veriler daha sağlıklı ve net olarak karşımıza çıkıyor. Cumhuriyet sonrası yeşil alanlardaki değişimler çağın getirisi olarak çok daha hızlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalarda görülmüştür ki; yeşil alan kavramının oluşumunda en büyük etkenlerden birisi, kentli nüfusunda orantısız değişen artış sonucu yeşil alanların kent dokusunda bir zorunluluk oluşturmıştır. Son dönemlerde ise kentsel dönüşüm projeleri sonucu yeşil alan kavramı ölçek bazında değişimlerle karşımıza çıkmaktadır. İleride çok daha büyük adacıklar halinde, parklar, yeşil kuşaklar, cadde-meydanlar vb. yeşil alanlar kentlerimizde yer alacaktır. Sonuç olarak; kent, kentli profili çeşitli etkenlerle değiştiği müddetçe yeşil alan olgusu da değişim gösterecektir.

KAYNAKLAR

- Akgün, H.G., 2005. 16. Yy. Osmanlı Kenti İstanbul'da Kent İçi Konumlarına Göre Mimar Sinan'ın Külliye Gruplarında Yer Seçimi Etmenlerinin Tespiti ve Analizi. S.D.U. Fen Bilimleri Enstitüsü. Mimarlık Anabilim Dalı., İstanbul.
- Anonim, 2000. 3194 Sayılı İmar Kanunu ve İlgili Yönetmelikler. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Aru, K., A., 1998. Türk Kenti. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Bektaş, C., 1996. Türk Evi. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bozdoğan, Ö., M., 1998. Gelenkesel Türk Yerleşmelerinin Günümüz Kentlerinde Sürdürülebilir Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Braudel, F., 2004. Maddi Uygarlık. Gündelik Hayatın Yapıları, Mehmet Ali KILIÇBAY (çev.), İmge Yayınları, Ankara
- Cansever, T., 1994. Ev ve Şehir. İnsan Yayınları, İstanbul.

- Erdönmez, İ., M., Ö., Ünlü, S., A., A., 2009. Kentsel Açık Alanları Etkileyen Sanat Akımlarının Türkiye'deki Yansımaları: İstanbul Örneği. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, B-59/2, İstanbul
- Erzen, J. N., 1991. Mimar Sinan Cami ve Külliyesi: Tasarım Süreci Üzerine Bir İnceleme. ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Gül A., Küçük V., 2001. Kentsel Açık-Yeşil Alanlar ve Isparta Kenti Örneğinde İrdelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, Sayı: 2, S: 27-48, Isparta.
- Gürkaş, T., 2003. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kamusal Yeşil Alanın Doğuşu, Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karatepe, Ş., 1999. Kendini Kuran Şehir. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No:30, s., 224. Ankara.
- Kayakent, T., 1999. Tarih İçinde Bahçe Olgusu ve Eski Türk Bahçelerinin Günümüz Bahçelerine Dönüşüm Süreci. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 139s, İstanbul.
- Kaygusuz, Ö., 1993. Geleneksel Türk Konut Mimarisi ve Oluşturduğu Kentsel Doku. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kuban, D., 2007. Osmanlı Mimarisi. Yem Yayınları:134., İstanbul
- Küçükerman, Ö., 1996. Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi. Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul.
- Özcan, K., 2005. Anadolu'da Selçuklu Dönemi Kent Morfolojisi Üzerine Görüşler; Selçuklu Çağında Akşehir. Akademik Araştırmalar Dergisi, 6/24, s.1-13, İstanbul.
- Özcan, K., 2006. Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i. Bilig Dergisi, 38, Ankara.
- Özdeş, G., 1986. Eski Türk Şehirleri ve Yaşamı Üzerine. Yapı 67.
- Öztan, Y., 2000. Türk Bahçesi Üzerine Çalışmalar. 2000'li Yıllarda Yaşadığımız Çevre ve Peyzaj Mimarlığı Sempozyumu, Ankara.
- Solguntekin, B., D., 1994. Kentsel Yerleşim Alanlarında Açık-Yeşil Alanların Kullanım İlkelerinin Araştırılması. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şahin, K., C., Erol, U., E., 2009. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri A, Sayı 2, Isparta.
- Tampınar, A., H., 1946. Beş Şehir, Dergah Yayınları, İstanbul
- Tarhan, B., 1998. Dolmabahçe Sarayının ve Aynalıkavak Kasrı'nın Türk Bahçe Sanatındaki Önemi ve Yeri. A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s:54. Ankara.
- Yaltırık, F., Efe, A., Uzun, A., 1997. "Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları", İsfalt Yayını: 4, ISBN: 975-8183-00-1, İstanbul.
- Yeşil, M., 2003. Erzurum Kentinde Konut Bahçelerinin Peyzaj Tasarım İlkelerine Göre İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 123s, Erzurum.
- Yıldızci, A.C., 1987. Kentsel Yeşil Alanlar, Yüksek Lisans Ders Notları, İstanbul.